

שיעורי עיון

.....

שמונה פרקים לדמב"ם

.....

הרב דרור טויל

תוכן העניינים

13	דברי ברכה
14	על הספר שלפנינו
15	שמונה פרקים לרמב"ם
43	שיעורי עיון בשמונה פרקים לרמב"ם
45	הקדמה
46	פתיחת הרמב"ם לשמונה פרקים
53	הפרק הראשון בנפש האדם וכוחותיה
	הפרק השני במריי כוחות הנפש ובידיעת החלק אשר
115	בו, או לו, יימצאו המעלות והפחיתויות
132	הפרק השלישי בחוליי הנפש
141	הפרק הרביעי ברפואת חוליי הנפש
162	הפרק החמישי בשימוש בכוחות הנפש לתכלית אחת
175	הפרק השישי בהפרש בין המעולה והמושל בנפשו
185	הפרק השביעי במחיצות ועניינן
198	הפרק השמיני בטבע האנושי
233	סיכום
245	נספחים
	השלמות ועיונים
247	נספח א בין רוחני לגשמי
255	נספח ב האמת מפני שהיא אמת
262	נספח ג תפקיד הדמיון בתהליך הנבואה
	נספח ד השפעות חלקי הנפש על השכל, יצר הטוב
266	ויצר הרע
275	נספח ה אהבת ה' ויראתו
	הרחבות
	נספח ו על מחלוקות בענייני אמונה ושיטת הרמב"ן
283	במהות הנפש
	נספח ז מראה מקום לשיטות רבותינו בענייני מבנה
294	נפש האדם ומהותה

הפרק הראשון

בנפש האדם וכחותיה.

ידע, כי נפש האדם נפש אחת, ולה פעולות רבות חלוקות, יקראו קצת הפעולות ההן 'נפשות'. ויחשב בעבור זה, שיש לאדם נפשות רבות, כמו שחושבים הרופאים, עד שפתח ראש הרופאים ואמר, שהנפשות שלוש: טבעית, וחיונית, ונפשית. ופעמים יקראו 'כוחות' ו'חלקים', עד שיאמר: 'חלקי הנפש', וזה השם ישמשו בו הפילוסופים הרבה. ואינם מתכוננים באמרם 'חלקי', שהיא מתחלקת כהחלק הגופות, ואמנם הם מונים פעולותיה החלוקות, אשר הן לכלל הנפש - כחלקים לכל המחבר מהחלקים ההם.

ואתה יודע, שתקון המדות אמנם הוא רפוי הנפש וכחותיה. וכמו שהרופא אשר ירפא הגופות, צריך שיידע תחלה הגוף אשר ירפאהו בכללו, וחלקי הגוף מה הם, רצוני לומר: גוף האדם, וצריך שיידע אילו דברים יחלוהו, וירחק מהם, ואילו דברים יבריאנהו, ויכון אליהם - כן אשר ירפא הנפש וירצה לתקן המדות, צריך שיידע נפש האדם בכללה ובחלקיה, ומה יחלה אותה, ומה יבריאנה.

ומפני זה אמר, שחלקי הנפש חמשה: הון, והמרגיש, והמדמה, והמתעורר, והשכלי.

ויכבר הקדמנו בזה הפרק, שדברינו אינם אלא בנפש האדם. כי כח המזון, על דרך משל, אשר לאדם, איננו כח המזון אשר לחמור ולסוס. כי האדם נזון בחלק הון מן הנפש האנושית, והחמור נזון בחלק הון מן הנפש החמורית, והדגל נזון בחלק הון מן הנפש אשר לו. ואמנם יאמר על כל אלו האישים 'נזון' - בשתוף השם בלבד, לא שהענין אחד בעינו. וכן יאמר על איש האדם ובעל החיים 'מרגיש' - בשתוף השם בלבד, לא שההרגשה אשר בראובן היא ההרגשה אשר בזה הסוס, ולא ההרגשה אשר בזה המין היא ההרגשה בעינה אשר בזה המין האחר. אלא כל מין ומין מאשר לו נפש - יש לו נפש אחת זולת נפש האחר, ויתחייבו מנפש זה פעולות, ומנפש זה פעולות, ואפשר שתדמה פעלה לפעלה, ויחשב בשתי הפעולות שהן דבר אחד בעינו, ואין הדבר כן.

ומשלו משל שלושה מקומות חשוכים, אחד מהם זרחה עליו השמש והאיר, והשני עלה עליו הירח והאיר, והאחר הדלק בו נר והאיר. הנה כל אחד מהם כבר נמצא בו

הפרק הראשון

בנפש האדם וכוחותיה

נקודות ההנחה הקודמות לדיון - מהי נפש?

היש נפש, ומהי?

דע, כי נפש האדם נפש אחת, וְלֹא פְעֻלּוֹת רַבּוֹת חִלּוּקוֹת, יִקְרָאוּ קִצָּצַת הפְעֻלּוֹת הֵן 'נִפְשׁוֹת'. וְיִחָשֵׁב בְּעֵבוֹר זֶה, שֶׁיֵּשׁ לָאָדָם נִפְשׁוֹת רַבּוֹת, כְּמוֹ שְׁחוֹשְׁבִים הָרוֹפְאִים, עַד שֶׁפֶתַח רֹאשׁ הָרוֹפְאִים¹ וְאָמַר, שֶׁהַנִּפְשׁוֹת שְׁלוֹשׁ: טְבַעִית, וְחַיִּינִית, וְנִפְשִׁית. וּפְעָמִים יִקְרָאוּ 'כּוּחוֹת' ו'חֲלָקִים', עַד שֶׁיֹּאמְרוּ: 'חֲלָקֵי הַנֶּפֶשׁ', וְזֶה הַשֵּׁם יִשְׁתַּמְשׁוּ בּוֹ הַפִּילוֹסוֹפִים הַרְבֵּה. וְאֵינָם מִתְּכַוְּנִים בְּאָמְרָם 'חֲלָקֵי', שֶׁהִיא מִתְּחַלֶּקֶת כְּהַחֲלֵק הַגּוּפוֹת, וְאִמָּנָם הֵם מוֹנִים פְּעֻלּוֹתֶיהָ הַחִלּוּקוֹת, אֲשֶׁר הֵן לְכָל הַנֶּפֶשׁ - פְּחֲלָקִים לְכָל הַמְּחַבֵּר מִהַחֲלָקִים הָהֵם.

אם נתמצת, הרמב"ם נוגע בפסקה זו בשני עניינים: א. מספר הנפשות. הרמב"ם קובע שיש נפש אחת, בניגוד לדעת אחרים, כגון 'ראש הרופאים'. ב. הרמב"ם מסביר שכאשר משתמשים בביטוי 'חלקי הנפש', אין הכוונה חלק כפשוטו, אלא כשם מושאל, והכוונה היא לפעולות שונות.

לפני שנברר שתי נקודות אלו, עלינו לשים לב שהרמב"ם מתחיל מנקודת מוצא שאותה הוא מניח כהנחת יסוד: יש דבר שנקרא נפש. עלינו כמובן לברר הנחה זו - מה מקור הנחת יסוד זו, ומה פשר המושג נפש?

נראה שהרמב"ם מתבסס על מהלך חשיבה מתבקש, הנובע מהתבוננות בטבע העולם². כשאנו מתבוננים על העצמים החומריים הקיימים בעולם (לצורך העניין

1. היפוקרטס או גלינוס, ראה הערת הרב שילת על אתר במהדורתו.

2. ניתן למצוא מהלך זה בפירוש בכתבי ראשונים אחרים, ואף בדברי פילוסופים אחדים. ראה למשל ניסוח קצר ובהיר בדברי הר"ן בדרשות (דרוש שלישי, עמ' מח במהדורת מוסד הרב קוק) ובספר העיקרים (מאמר רביעי פרק ל).

נסוג כחומרי כל דבר הנקלט באחד החושים שלנו, אך לא נעמיק בכך כעת), נוכל לחלקם לשני סוגים: עצמים שאותם אנו מכנים דוממים, ועצמים חומריים אחרים, שבהם אנו מזהים שתי תופעות מרכזיות שאינן מצויות בחומר הדומם:

התופעה הראשונה היא תנועה (השתנות) אוטונומית מסוימת. בעצמים הדוממים אין תנועה עצמית. אם נמצא בהם שינוי כלשהו, זה רק תוצאה מכוח חיצוני שפעל עליהם. השולחן לא יזוז אם מישוהו לא ידחוף אותו. לעומת הדומם, ישנם עצמים שבהם כן נזהה תנועה מסוימת (אף שמאוד מוגבלת), כמו עצים, פרחים ושיחים.

אומנם ההבדל הזה הוא עוד קטן יחסית לתופעה השנייה, שבה טמון ההבדל המרכזי: בעצמים מהסוג השני ישנה תופעה של התרבות, והיא קיימת בשני מובנים: א. גדילה והתווספות עצמית, פרח הולך וגדל. בעצמים החומריים הרגילים, הדוממים, אין שום התווספות כזו. תיתכן, כמובן, התווספות מבחוץ, הדבקה של חומר נוסף על ידי כוח חיצוני, כמו גוש בוץ, שרוח או אדם עשויים להדביק אליו חלקיקי עפר נוספים; אך אין בהם התווספות במובן של גדילה עצמית, של תוספת חומר הנוצרת מתוך הדבר עצמו. ב. רבייה, כוח ההולדה. עצמים כמו פרחים או שיחים פועלים פעולות של הולדת עצמים חדשים מסוגם.

אם כן, אנו יכולים לחלק את עולם החומר לשני סוגים: דומם ועצמים מסוג אחר שבהם קיימים התהליכים הנזכרים (את הבסיס לשינויים המתרחשים בתהליכים אלו ניתן לתמצת כתנועה בסיסית. העצם אינו דומם, סטטי, אלא יש בו דינמיות מסוימת). לעצמים מהסוג השני אנו קוראים צמחים. השאלה הבאה שעלינו לשאול את עצמנו היא, מה מייצר את התפקודים המיוחדים הללו של הצמחים.

בהתבסס על ההבנה הפשוטה שעצם דומם אינו מסוגל לעשות זאת, אין בו כושר תנועה עצמית, אנו מגיעים למסקנה שכלול כאן רכיב נוסף, סוג מציאות אחר הקיים במשפחת הצמחים, והוא הגורם לתפקודים אלו. לרכיב זה קראו נפש, הנפש הצמחית או הטבעית.

מובן שהמשך תהליך החשיבה הזה הוא אפיון קבוצה נוספת של עצמים, בעלי מכנה משותף של תפקודים נוספים, כלומר עצמים המכילים את התופעות המיוחדות לצמחים, ועל גביהן יש להם פעולות מיוחדות נוספות שאינן נובעות מהחומר הדומם כשלעצמו, ואף אינן כלולות בפעולות המאפיינות את משפחת הצמחים. מכך נסיק שאף אותו רכיב, שלו קראנו הנפש הצמחית, אינו מקורן. לעצמים אלו קראו בעלי חיים, ולרכיב המיוחד הגורם לכל התפקודים המיוחדים להן – מעבר לחומר ומעבר לתפקודי הצמחים – נפש חיונית. על גבי קבוצה זו נוכל באופן דומה לזהות קבוצה נוספת, בני האדם, מה שכינו מדבר, ובהם שוכנת נפש דברית, או בלשון אחרת: שכלית – נפש אנושית.

יש לשים לב שגם בדברי הרמב"ם כאן ניתן לראות שהוא מייחס את המושג נפש לא רק לבני אדם אלא גם לבעלי חיים ולצמחים. נראה שזו ההווה אמינא שגרמה לראש הרופאים לחלק את נפש האדם לשלוש נפשות: טבעית, חיונית ונפשית. הוא כנראה ניתח את הדברים באותה הדרך שבה ניתחנו אנחנו, והגיע למסקנה שמכיוון שמדובר בקומות נפרדות המגיעות זו על גבי זו, וכל קבוצה מכילה את המאפיינים של קודמתה ונוסף לכך מכילה מערכת תפקודים ייחודית משלה – נכון לומר שבכל קבוצה קיימת הנפש של הקבוצה הקודמת בצירוף לרכיב חדש, נפש נוספת. כך הוא הגיע למסקנה שבאדם ישנן שלוש נפשות. הרמב"ם חולק על מסקנה זו וסובר שנפש האדם היא אחת, אך אנו מקדימים את המאוחר.

עד עתה הוכחנו רק את קיומו של אותו גורם שלו אנו קוראים נפש. נשוב ונדגיש: טרם קבענו דבר ביחס למהותו או מאפייניו של הגורם הזה. כל מה שאמרנו הוא ההיסק המינימלי הבסיסי, שישנו גורם כזה, והוא שונה מהחומר הסטטי הרגיל. זהו ההיסק המדויק והמינימלי שאנו מוכרחים לגזור, ולא הוספנו עליו דבר. כעת נבחן את הצעד הבא: מה תכונותיה של הנפש הזו? האם אנו יכולים לדעת, למשל, ממה היא עשויה? האם היא סוג נוסף של חומר, או אולי היא דבר אחר לגמרי? עקרונית, ניתן להציע שלושה מודלים: א. הנפש הזו גם היא סוג של חומר. שללנו לעיל רק את אפשרות היותה חומר רגיל, אך ייתכן שניתן למצוא את החומרים שמהם מורכב עולמנו גם במצב שונה, מעודן יותר ופחות גם, אבל מאותו סוג עקרוני. בלשון הראשונים ישנם ביטויים המתארים מצב כזה, כמו "חומר זך"³. ב. עוד ניתן להציע שהנפש היא חומרית אך מסוג חומר אחר לגמרי (בדומה למה שסברו אז לגבי הכוכבים, שהם מורכבים מחומר אחר, יסוד חמישי שאינו ממין ארבעת היסודות של עולמנו)⁴. ג. אפשרות אחרונה היא שהנפש הזו כלל אינה מסוג המציאויות החומריות, אלא היא מציאות רוחנית⁵.

3. ראה למשל בדרך השם לרמח"ל א, ה: "כי אין נפש הבעלי חיים אלא דבר גשמי, מן הדקים שבגשמיות. ומענינו נמצא גם כן באדם, בבחינת היותו בעל חי; אמנם זולת כל זה יש באדם נשמה עליונה, שהיא מין בריאה בפני עצמה, נבדלת מן הגוף לגמרי ורחוקה ממנו עד מאד, שבאה ונקשרה בו בגזרתו, יתברך שמו, על הכוונה שזכרנו בפרקים שקדמנו".

4. ראה בדברי רס"ג באמונות ודעות מאמר ו, ושם מביא כמה דעות, ולדעתו עצמו: "ויתחייב שתהיה עצם דק יותר זך ונקי ופשוט מעצם הגלגלים".

5. להרחבה בנושא ההבדלה שבין רוחני לגשמי, והסברה מהו רוחני, ראה בנספחים לספר, נספח א – בין רוחני לגשמי. להבנה מלאה, מומלץ ללמוד נספח זה רק לאחר סיום פרק א כולו. להרחבה ודיונים סביב אפשרות זו ושאר האפשרויות השונות, ראה בנספח ו מראה מקום לשיטות רבותינו בעניין הנפש, וכן בנספח ז פירוט על שיטת הרמב"ן בעניין זה.

זיהוי נקודות ההנחה בדברי הרמב"ם

נשוב לדברי הרמב"ם עצמם. למרות שהוא אינו מפרט בדיונים שבהם הרחבנו, כשלומדים את דבריו בתשומת לב, אפשר לדייק ולראות רמיזות למהלכים שהצגנו, שייתכן שהיו נקודות מוצא לדבריו.

ראשית, הרמב"ם פותח באמירה שנפש האדם היא אחת, ומדגיש שזה כך למרות שיש לה פעולות רבות ושונות. כבר כאן ישנה רמיזה משמעותית לעיקר דברינו – אנו דנים כאן בישות שאנו מסיקים את עצם קיומה דרך פעולותיה, התוצאות שהיא מחוללת במציאות. מתוך הכרת תופעות אלו אנו מסיקים את עצם היותה, ובעזרתן אף מנסים להתחקות אחר מאפייניה. במקרה זה – מאפיין הכמות, היש באדם נפש אחת או נפשות מרובות.

מעבר לכך, כל הדיון על מספר הנפשות מושתת למעשה על צורת החשיבה שהצגנו, וזו גם הסיבה שהרמב"ם בוחר לפתוח את דבריו בדיון הזה. הסברנו זאת לעיל – ההתלבטות לגבי מספר הנפשות מתבקשת ומחויבת מתוך הדרך שהובילה אותנו לדבר בכלל על דבר כזה שנקרא נפש. מתוך ההתבוננות והסקת המסקנות שתיארנו, הגענו לזיהוי קבוצות שונות הבנויות במעין מדרג – צומח, חי, מדבר. מתעוררת השאלה: האם אצל האדם מצויים (מלבד גופו) שלושה גורמים נפרדים, אשר כל אחד אחראי על קומה אחת של תפקודים, או שמא זהו גורם אחד היוצר את כולם?

כדי להשלים את דברינו לגבי נקודות המוצא של הרמב"ם, נדלג להמשך הפסקה. הנקודה השנייה שבה נוגע הרמב"ם היא המשך ישיר למסקנתו מהנקודה הראשונה: אם הנפש היא אחת, מתבקש לשאול על משמעות ביטויים כמו חלקי הנפש. כאן הרמב"ם נוגע ישירות בשלב השני בדברינו דלעיל, השאלה ממה עשויה הנפש. יש לשים לב שהרמב"ם נוקט כאן זהירות רבה ואין בדבריו הכרעה בשאלה זו. הוא אומר רק שהנפש אינה ישות הניתנת לחלוקה. האם זה אומר בהכרח שהיא רוחנית לחלוטין? לאו דווקא. העצמים החומריים הרגילים הם כולם ברי חלוקה⁶, כפי שמציין הרמב"ם, ולעומתם הנפש בעלת תכונה מהותית שונה – היא אינה מתחלקת. ועדיין אין זה אומר שהיא ממין הדברים הרוחניים. ייתכן שגם בשני המודלים האחרים שהצגנו היא בעלת תכונה כזו. השאלה ממה עשויה הנפש נותרת פתוחה.

6. 'בר חלוקה' כאן אינו מצד היכולת, כלומר אם יש לנו יכולת לחתוך אותו או לא, אלא הכוונה היא שמבחינה תיאורטית מדובר בדבר שניתן באופן תיאורטי לראות בו חלקים שונים. היכולת להגדיר אזורים מסוימים בדבר מסוים נחשבת לחלוקה.

לפי מסקנה זו, הרמב"ם מסביר שאין להבין את הביטוי חלקי הנפש כפי שמשמע במחשבה ראשונה, חלוקה פיזית של אזורים, צדדים וכדומה, חלוקה בממד המקום. אלא משמעותו הנכונה של הביטוי היא הפעולות השונות של הנפש, ובמילים אחרות – היכולות השונות של הנפש. הנפש יוצרת התרחשויות מגוונות ונבדלות זו מזו, פעולות ותהליכים שונים, שנוכל לאפיין כל אחד מהם כמתייחס ליכולת מסוימת שקיימת בה.

שיקולי ההכרעה בשאלת מספר הנפשות

כעת נחזור מעט לאחור וננסה להבין את השיקולים שעל פיהם הרמב"ם מכריע בשאלה בדבר מספר הנפשות. אפשר היה לשאול, מהו הרווח בהכרעה שנפש האדם היא אחת ולא שלוש, כדברי ראש הרופאים? איזה יתרון מוסרי נובע ממסקנה זו שבגינה קובע כך הרמב"ם?

ובכן, שאלה כזו היא שיבוש גמור וטעות נפוצה. הבנת הטעות שבשאלה זו היא מבוא חשוב ללימודנו, והיא הכרחית בבניית גישה נכונה ללימוד אמונה, ומשום כך נרחיב מעט את היריעה בעניין זה: חלילה לומר שהרמב"ם מכריע בשאלות בגלל אינטרסים כלשהם, ובכלל זה גם אינטרסים מוסריים או חינוכיים. הרמב"ם מכריע שאלה זו כאיש מדע, איש אמת. קביעה זו, אגב, נכונה גם ביחס לחז"ל ולכל רבותינו, הראשונים והאחרונים. טמון כאן בלבול חמור בין שתי שאלות: הראשונה – מה הסיבה להכריע ולהגיע למסקנה מסוימת, והשנייה – שמוכרחת להגיע בנפרד, כשלב שני – מהן המשמעויות הנגזרות מאותה מסקנה.

בשאלת ההכרעה והסקת המסקנות, השיקולים היחידים והבלעדיים שעל פיהם רבותינו דנים הם שיקולי האמת ולא שום שיקול אחר. עניין זה מושתת על הכרת ערך האמת.⁷ האמת אינה רק אמצעי יעיל כדי לקדם את העולם למטרות טובות ומוסריות בעינינו – ולכן כשנראה לנו שהיא אינה משרתת את המטרה, אנו רשאים לעוות אותה. אלא האמת היא עצמה ערך ותכלית וחיוני להבין זאת. עיוות של האמת מרחיק את האדם מהקב"ה. הקב"ה הוא אמת, חותמו של הקב"ה אמת⁸, וכל

7. לפי הרמב"ם, נראה שזהו אינו סתם ערך, אלא הערך היסודי והראשוני ביותר, וכל שאר הערכים משניים ביחס אליו, מתבססים עליו ונמדדים על פיו. התכונה האלוקית היסודית ביותר שאנו יכולים לציין בנוגע לקב"ה היא היותו אמת. מפאת עומק הדברים וחריגתם מענייננו לא נוכל להרחיב בכך כעת, רק נפנה לכמה מקורות: הלכות יסודי התורה, א, א-ו; ההקדמה לפרק חלק, בפירוש י"ג עיקרים, העיקר הראשון; ספר המצוות מצוות עשה א; מורה הנבוכים א, ב; שם ב, א ובמקומות רבים נוספים. בולט שעניין זה אצל הרמב"ם קודם תמיד לשאר יסודות האמונה. ראה הרחבה בעניינים אלו בנספח ב, "האמת מפני שהיא אמת".

8. יומא סט: ובכ"מ.

שימוש בשקר, גם אם אנו מגייסים אותו למטרות של קרבת ה', דרשות, שיחות מוסר ודומה – רק מרחיק אותנו ואת העולם מהקב"ה. חשוב להבהיר – אין כוונתנו לומר שהרחקה זו מהקב"ה תתרחש רק מפני שבדרך כלל השקר נחשף, ומה שנבנה על גביו יתרועע, כדברי הפתגם 'לשקר אין רגליים'. זה ודאי נכון, אך אנו אומרים יותר מכך: השקר עצמו מרחיק אותנו מהקב"ה, גם אם הוא לא יתגלה לעולם.

טעות כזו אף מובילה לטעות נוספת – המחשבה שרבותינו ירו את החץ ואז סימנו את המטרה, כלומר חיפשו צידוקים למה שהם קבעו מלכתחילה כנקודות מוצא. במחשבה זו חבוי בלבול יסודי בין השאלה אם כדאי לנו ללמוד מאנשים גדולים מאיתנו ובין צורת הלימוד ומהותו. אם הרמב"ם בחר לקבל את דברי משה רבנו כאמת מוחלטת או לקבל את סמכותם של חז"ל, אין זה אומר כלל שכאשר הוא ייגש לחקור עניינים אלו וללמוד אותם הוא עושה זאת בצורה מזויפת ומוטית. הרמב"ם, וכך גם שאר רבותינו, הוא איש אמת ואיש שכל.

דווקא מתוך מחשבה בהירה אדם מבין שאין דבר יותר חכם מאשר לבטל את דעתו אל גדולים וחכמים ממנו. זו אמת פשוטה שלפיה אנו חיים את כל חיינו. אנו הולכים לרופא, ומבטלים את דעתנו בפני חוות דעתו הרפואית, כי הוא גדול בחכמה זו מאיתנו. אנו שוכרים מהנדסים ואנשי מקצוע אחרים כדי לבנות בתים ובניינים, כי אנחנו מבינים שכדאי לסמוך על מי שלמד נושאים אלו בצורה רצינית והשקיע בהם. אפילו במקצועות ובתחומים שבהם אנו מבינים, ברור לנו שכדאי לזהות מי מבין יותר מאיתנו (בגלל שהוא מוכשר יותר, השקיע יותר וכדומה) ולקבל את דעתו.

גם לגבי ההתקדמות בלימוד – כדי להתקדם בכיוון הנכון ובקצב המקסימלי עלינו ללמוד ממורים רציניים, להיות תלמידים של גדולים מאיתנו. מי שיחליט בימינו שהוא רוצה ללמוד פיזיקה, ולא יתבונן בדבריהם של ניוטון, איינשטיין ודומיהם ובשאר מסקנות הפיזיקה עד היום, לא ירחיק לכת.

אמת פשוטה זו אין משמעותה שכשאנו, או רבותינו, ניגשים ללימוד בכל עניין שהוא לא נעשה זאת במלוא הרצינות, בצורה אובייקטיבית ובניסיון כן להבין את האמת, עד כמה שידינו מגעת. אם הרמב"ם ניגש ללמוד נושא מסוים, ובסופו של דבר יגיע למסקנה שהוא מבין אחרת ממה שמשה רבנו כתב, הוא בוודאי יבטל את דעתו, מתוך הבנה שמדרגת ההשגה שאליה הגיע משה רבנו נמצאת למעלה ממדרגתו שלו. לא לחינם נקרא משה 'רבנו'. אין החלטה מושכלת מההחלטה להיות מתלמידיו, ומתלמידי תלמידיו, כיהושע, רבי עקיבא, רשב"י ועוד⁹. כתלמיד,

9. זו גם הסיבה שהרמב"ם פעמים רבות מאריך בתיאור ובביסוס מסורת תורה שבעל פה, כמו למשל בהקדמה למשנה תורה. הרמב"ם מראה שמדובר על מסורת מבוססת ומתועדת, שעברה אצל אנשים

הרמב"ם גם ישתמש בדבריו של משה רבנו וינסה להבינם. הוא יתאמץ להתקדם, להתפתח ולהגיע להשגות שלמות יותר מתוך לימודם והעמקה בהם, אך הדרך ללמוד אותם, הדרך להיות תלמידים, היא בדיוק זו – לימוד עיוני ישר וחודר בדרכי השכל, ללא עיוותים.

גם רבותינו – ממשה, רבנו הגדול, ודרך ממשיכיו – הם עצמם עשו את אותו הדבר, השיגו השגות עמוקות, אמיתות, ביחס למציאות ולדבר ה'¹⁰. זו תורה – אמת שאנו עמלים להבינה בשכלנו. אם משה רבנו כתב בתורה "ויהי האדם לנפש חיה", אנו צריכים לנסות ולהבין מה הוא אמר, מה כוונתו. אם נעיין במפרשים על אתר, אכן נמצא על כך דיונים ואפשרויות רבות. כמובן, ייתכן שבסוף הלימוד נגיע למסקנה שאת האמת הספציפית הזו שאומר משה רבנו איננו מבינים, או איננו יודעים מה השיקולים שעל פיהם הוא הבין כך. עמדה זו לגיטימית, כמו שאמרנו, והיא אף אמיתית ובריאה, אך אין להציג שיקולים מעוותים. עלינו לזכור שעבודתנו היא ללמוד¹¹.

מתוך כך אנו גם מוצאים בדברי רבותינו מחלוקות רבות, אפילו בעניינים יסודיים מאוד. קיימת הסכמה כללית בדבר קבלתנו את דברי משה רבנו כסמכות, וכן את דברי שאר הנביאים ואת דברי חז"ל, ועם כל זאת ישנם עניינים רבים עמוקים וחשובים שבהם אין לנו הכרעה חותכת, ובהם מכריעים רבותינו איש כהשגתו. דוגמה מובהקת לכך היא בדיוק השאלה שבה אנו עוסקים: מהי נפש האדם. כולנו חיים עם המושג הזה ויש לו גם השלכות עצומות לעבודת ה' של כל אחד מאיתנו, ואף על פי כן יש לגביו מגוון דעות אצל רבותינו¹². זו הדרך ללמוד תורה, וזו הדרך להתקדם ולהתפתח בכלל. גם הדרך למדרגת הנבואה עוברת דרך מיצוי מדרגת החכמה¹³.

לגופם של דברים, ביחס לדיון שבו הרמב"ם עוסק כאן, הוא לא פירט מהם השיקולים שהובילו למסקנתו ש'נפש האדם אחת'. ניתן היה להעלות על הדעת

ישרים וחכמים מאוד ובצורה ברורה מתוך קבלת אחריות על העברתה ('מעתיקי השמועה'), וכיוון שכך – האמון במסורת הוא החלטה מושכלת והגיונית ביותר.

10. במקרה של משה רבנו והנביאים מדובר אומנם על קליטה והשגה שאינן בדרכי השכל הרגילות, אך עדיין מדובר על סוג מסוים של השגת אמיתות. נרחיב בכך בפרק השביעי.

11. נוסף ונעיר כאן שהמאמץ הלימודי, ההתבוננות והחקירה חיוניים במיוחד בעניינים הרוחניים שבתורה, כמו אלו שבהם אנו עוסקים עכשיו. בעניינים אלו, יותר מבנושאים אחרים, העמל והעבודה העצמית הכרחיים כדי לקלוט ולהבין בצורה טובה ועמוקה. בולט מאוד שגם מי שלומד הרבה ספרים העוסקים בהם, אלא שאינו עושה זאת בעיון, אינו משיגם כראוי.

12. ודאי, ישנם מקורות קדומים על שאלה זו ושאלות דומות לה, אך יש בהם עמעום ומקום לפרשנות רבה.

13. כך מוסכם בדברי רבותינו הראשונים למעט חריג, יחיד כנראה, האברבנאל. ראה דבריו בפירושו לשמות יט; ירמיהו פרק מה; עמוס פרק א ועוד.

צדדים לכאן ולכאן. למשל: מצד אחד, אנו רואים שיש באדם נטיות שונות מאוד זו מזו – פעמים הוא נוהג כאחרון בעלי החיים, ופעמים מתדמה למלאכי השרת. לכאורה, תופעה זו מטה לכיוון ההכרעה שיש כמה גורמים שונים הפועלים בתוכו, כמה נפשות; ומצד שני, אנו רואים שהאדם הוא מערכת הרמונית מופלאה שכל מערכותיה מתפקדות יחד, תוך יחסים הדדיים מדויקים, מתוזמנים ומתואמים להפליא, ואם היו אלו שלוש נפשות (שאחת אחראית על התפקוד הקשור לרובד הצמחי, אחת על הרובד החי, ואחת על הרובד המדברי) – היה זה פלא גדול, איך ההרמוניה אינה נפגמת, ומגיעה לשלמות כזו של שיתוף פעולה ואף השפעה הדדית? נראה לומר ששיקול אחרון זה שצינו הוא כבד משקל יותר מקודמו, אך כאמור, הרמב"ם לא פירט את שיקוליו, וממילא לא נוכל לקבוע בזה מסמרות.

תיאוריה ופרקטיקה

וְאַתָּה יוֹדֵעַ, שֶׁתִּקְוֶה הַמִּדּוֹת אֲמֵנָם הוּא רִפּוּי הַנֶּפֶשׁ וְכַחוֹתֶיהָ. וְכֵמוֹ שֶׁהָרוּפָא אֲשֶׁר יִרְפֵּא הַגּוּפוֹת, צָרִיף שֶׁיַּדְעַתְּ תַּחֲלָה הַגּוּף אֲשֶׁר יִרְפָּאָהוּ בְּכָלֵל, וְחֻלְקֵי הַגּוּף מֶה הֵם, רְצוֹנֵי לוֹמַר: גּוּף הָאָדָם, וְצָרִיף שֶׁיַּדְעַתְּ אֵילּוֹ דְּבָרִים יַחֲלוּהוּ, וִירַחֵק מֵהֶם, וְאֵילּוֹ דְּבָרִים יִבְרִיאֻהוּ, וַיִּכְנֹן אֲלֵיהֶם - פֶּן אֲשֶׁר יִרְפֵּא הַנֶּפֶשׁ וַיִּרְצֶה לְתַקֵּן הַמִּדּוֹת, צָרִיף שֶׁיַּדְעַתְּ נֶפֶשׁ הָאָדָם בְּכָלֵל וּבְחֻלְקֶיהָ, וּמֶה יַחֲלָה אוֹתָהּ, וּמֶה יִבְרִיאָהּ.

בפסקה זו מלמדנו הרמב"ם את הגישה הבסיסית והנכונה לנושא תיקון המידות. כמובן, המושג תיקון המידות דורש הבהרה והגדרה – מהן מידות, מה הכוונה שצריך לתקן אותן, ואיך עושים זאת. נושאים אלו אכן יידונו בפירוט בהמשך, אך בינתיים הרמב"ם משתמש במושגים אלו כפי שהם, מתוך הנחה שאלו ביטויים פשוטים השגורים על לשוננו, ושלכל אדם ישנה הבנה ראשונית שלהם. הישענות על נקודות הנחה כאלו – בתור שלב ביניים, תוך בירור נושא מסוים – היא בבחינת הכרח שאין להימלט ממנו, כפי שכותב הרמב"ם עצמו במקום אחר¹⁴.

ובכן, ברור לנו שתִּיקוֹן הַמִּדּוֹת הוא עבודה מעשית מסוימת, כלומר – תהליך שבו אדם מוציא לפועל משהו, יוצר או משנה מצב מסוים בנפשו ובהתנהגותו. מדובר בטיפול המביא אותו ממצב חסר, שניתן לכנותו מקולקל, למצב שבו הוא מתוקן יותר, שלם יותר. הרמב"ם מבאר שכדי לגשת נכונה לתהליך כזה, מוכרחים לעבור קודם מעין קורס תיאורטי ברפואת הנפש. הקורס הזה כולל שני שלבים,

14. הקדמת מורה הנבוכים, הסיבה החמישית.